

VITA*

Magyar Zoltán

Adalékok a föld teremtésének mondájához

Az utóbbi évtizedekben megélenkülő magyar mondakutatás örvendetes fejleménye, hogy a nagyszabású és szisztematikus folklórgyűjtések révén végre olyan széles körű és nemzetközi viszonylatban is jelentősnek mondható adatbázisok (Magyar Néphit Archivum, Magyar Történeti Mondák Archivuma, Erdélyi Magyar Hiedelemmonda Archivum, Moldvai Csángó Szövegfolklor Archivum) jöttek létre, melyekre támaszkodva exponenciálisan megnövekedett annak az esélye, hogy a műfaj egészéről és akár kisebb részterületeiről is végre releváns ismeretek álljanak rendelkezésre, lehetővé téve olyan tudományos kézikönyvek elkészítését, mint egy átfogó igényű műfaji monográfia, egy vagy több típus- és motívumindex (népköltészeti katalógus) vagy éppen a teljes szövegtörzs alapján összeállított antológiasorozat. A magyar eredetmagyarázó mondák kutatási helyzete a többi mondai alműfajhoz képest több szempontból is kivétel, részben azért, mert az ezredfordulót követően radikálisan csökkent annak a lehetősége, hogy az e körbe sorolható népköltészeti alkotásokat nagyobb számban megörökíthessék a terepmunkától sem ózdkodó folklórkutatók, másrészt pedig mert a korábbi időkből származó adatbázis rendkívül csekély, még ha annál nagyságrendileg több is, mint amelyet a téma volt akadémiai kutatója jelzett klasszifikációs előmunkálatairól beszámoló közleményeiben.¹ S noha a Nagy Ilona által említett 1190 folklórszöveg, továbbá a csak hozzáférhetőlegesen jelzett további négy-ötszáz szöveg többszörösével számolhatunk a publikált, kéziratári és magánarchívumokban fellelhető eredetmagyarázó szövegtörzs összesítésével, e magyar adatbázis szembevetően kicsi a legkézenfekvőbb példaként kínálgató román eredetmagyarázó mondákkal történő összehasonlításban,² továbbá a tekintetben, hogy a fentiekből adódóan hiátus tátong számos típus és témacsoport esetében.

Magyar Zoltán (1967) – folklórkutató, az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, Budapest, magyar.zoltan@abtk.hu

¹ Nagy Ilona: *The Catalogue of the Hungarian Aitiological Legends. = Specimina Siberica 3. Gedenkschrift für Irén N. Sebestyén (1890–1978)*. Szerk.: Pusztai János. Quinqueecclesiae, 1990. 149–155; uő: *Some Addition to the Problem of the Sacred Genres. = Ethnographica et Folkloristica Carpathica 7–8*. Szerk.: Bartha Elek–Kotics József. Debrecen, 1992. 315–320.; uő: *The Catalogue of Hungarian Aitiological Legends. Artes Populares 16–17*. (1995) 592–597.; uő: *Classification of Origin Legends. = Die heutige Bedeutung oraler Traditionen. Ihre Archivierung, Publikation und Index-Erschließung. The Present-Day Importance of Oral Traditions. Their Preservation, Publication and Indexing*. Hrsg. Heissig, Walter–Schott, Rüdiger. Opladen–Wiesbaden, 1998. 307–314.

² Tony Brill: *Tipologia legendei populare românești 1. Legenda etiologică*. Prefață Sabina Ispas. Ediție îngrijită și studiu introductiv de I. Oprișan. București, 2005. 83–486.

* Az Erdélyi Múzeum helyet ad a jelen vitának, de abban nem foglal állást, és a kifejtett vélemények nem tükrözik a szerkesztőség álláspontját. (Szerkesztőség)

Javarészt ez utóbbi körbe sorolható a duális teremtésmondák közül a Mátéffy Attila tanulmányában taglalt két szövegtípus is. A szerző nagy ívű tudományos elemzése³ figyelemre méltó hozadéka a kortárs magyar folklórkutatásnak, hiszen a bonni egyetem kutatójaként esetenként merőben újszerű látásmóddal, a nyugat-európai kutatói társadalom vitakészségével s többnyire nem is palástolt kritikai éllel közelít a téma magyar tudománytörténetének némi dogmatikussá merevedett téziséhez, a kutatóelődök esetleges hibáihoz és tévedéseihöz. Jelzésértékű, hogy ebben az egyetlen, közepes terjedelmű tudományos közleményben a duális teremtésmondákról szólván több (kurrens) nemzetközi szakirodalmat használt fel, mint elődei együttvéve. Mátéffy tanulmánya holisztikus szemléletű, a tárgyalt folklórjelenségeket széles körű orientalisztikai műveltség és nyelvtudás birtokában, történeti összefüggésekbe ágyazva, eurázsiai kitekintéssel elemzi.

A dolgozat egészét tekintve kitapintható, hogy a Mátéffy által megfogalmazott gondolatmenet egy általánosabb érvényű, a 20. század második felének bölcsészettudományát meghatározó (véleménye szerint deformáló), kizárólagos tudomány szemlélet bírálata is kíván lenni. Módszertani javaslatai is részben ennek jegyében íródtak, felhíva a figyelmet a duális teremtésmondák nemzetközi szinkretizmusára, szembenézve bizonyos, magától értetődőnek tekintett fogalmak definiálatlanságával. Például: vajon lehet-e érvényes módon nyelvsaládok mentén kutatni a folklórt vagy bármi más kulturális jelenséget? Mivel minden folklórszöveg valamilyen formában szinkretikus, visszavezethető-e egyáltalán egyetlen konkrét, valaha létezett közösségre? Avagy mint a tanulmány szerzője Leopold Walk nyomán⁴ fogalmaz: létezhet-e genetikusan, „organikus” leszármazása a javarészt szájhagyomány által terjedő kulturális javaknak? S ha bizonyos esetekben érvényes is a finnugor hagyomány, melyik finnugor hagyomány a sok közül? Hiszen a történelmi emlékezettel elérhető időkben az eurázsiai térségben vajmi kevés etnikum volt/lehetett etnikailag homogén. Mindezen, kritikai jelleggel megfogalmazott gondolatok valahol mélyen a tudomány lényegére is fényt derítenek, hiszen a korábbi nézetek, tudományos életművek mérlegre állítása és esetleges újraértékelése evidencia kellene, hogy legyen.

Amikor felkértem a *Erdélyi Múzeum* szerkesztőjétől, hogy tegyek reflexív megjegyzéseket a jelzett Mátéffy-cikkhez, mindazon tipológiai kérdések is felmerültek bennem, melyek csak érintőlegesen szerepelnek a nevezett folyóiratban publikált közleményben. Az ördögpáva-motívum és a földbúvármonda esetleges kis-ázsiai (jezidi) és balkáni (bogumil) analógiái olyan távlatokat nyitnak egy-egy ilyen kulturális elem (narratívátípus) tekintetében, amelyek részletgazdag taglalása a dolgozat külön erénye. Folkloristaként ugyanakkor elgondolkodtató, hogy a magyar néphagyományban miért ennyire ritka a jelzett két szövegtípus.

Mint az a dolgozatban is szerepel, az ördögpávamondának mindössze két szövegváltozata maradt fenn Kálmány Lajos Szeged-vidéki gyűjtésében, melyek egyike ráadásul csak a *Magyar Népköltészet Tára* sorozat szövegkiadása⁵ révén, alig néhány éve került a kutatás látókörébe. A „szegedi nagytáj” folklórjáról tudni érdemes, hogy számos más olyan kulturális hagyományt

³ Mátéffy Attila: *A magyar és a közép-eurázsiai duális teremtésmondák (A810, A812, K483) összefüggéseiről: „Az ördögnek ögyéb madara nincs, mind a páva”*. Erdélyi Múzeum LXXXIV. (2022) 2. szám, 1–25.

⁴ Leopold Walk: *Die Verbreitung des Tauchmotivs in den Urmeerschöpfung- (und Stintflut-) Sagen. A Das eurasische Gebiet*. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien LXXX. (1933) 60–76.

⁵ Kálmány Lajos: *Kálmány Lajos alföldi gyűjtése*. Közreadja Forrai Ibolya–Raffai Judit. (Magyar Népköltészet Tára XVI.) Bp. 2015. 321.

is megőrzött a török hódoltságát átvészelt reliktumterületként,⁶ melyek a középkor századaitól örökletesek,⁷ másrészt a magyar eredetmagyarázó mondák között sem ritkaság, hogy valamely állat vagy állati tulajdonság teremtését, keletkezését az ördögnek tulajdonítja a hagyomány, a népi képzelet. Mint ahogyan azt a közelmúltban elhunyt, kiemelkedő tudású pálpataki mesemondó, Lakatos Károly megfogalmazta: „Van most es legkevesebb húszféle állat, aki nem Isten teremtménye. Azt az ördög teremtette, azé’, hogy őtet [az Istent] szidják”.⁸ Mindaddig, amíg a Kálmány gyűjtötte földéaki változat javarészt a szakkutatók előtt is ismeretlen volt, a nemzetközi analógiákat csak szelektív módon figyelő interpretációban e típus akár lokális variánsnak, egyetlen adatközlő által élénk fantáziával megfogalmazott, társtalan szövegtípusnak is tűnhetett. Igaz, éppen a népköltészet az, ahol olykor egyetlen adat is releváns, és folklorisztikai figyelmet érdemel, példa erre a középkori hősének motívumkincsét aktualizáló Kerekes Izsák balladája,⁹ amelynek előkerülése (19. század közepe) után kerek évszázad telt el mindaddig, míg egy – eleinte hamisítványnak tartott – változatára rátaláljon K. Kovács László Nagyivánban, a Hortobágy mellékén.¹⁰

Tanulmánya első felében Mátéffy Attila részletesen foglalkozik a duális világteremtési mondák központi jelentőségű szövegtípusának számító ún. földbúvár- (Earth-Diver) monda nemzetközi kutatástörténetével. Mivel ugyanitt e típus magyar előfordulásairól Mátéffy viszonylag kevés szót ejt, s mivel a honi szövegváltozatok számát, jellegét illetően a téma folklorisztikai irodalmában különböző adatok keringenek, indokolt jelenlegi tudásunk szerint áttekinteni és újonnan számba venni a vonatkozó magyar folklórszövegeket. Ez az eredetmagyarázó monda a magyar népi tudatvilágban a 19–20. században még vélhetően (valószínűleg) az általunk tudottnál szélesebb körben ismert narratív hagyomány lehetett. E Szibériától a Balkánig elterjedt narratív-típus a föld teremtését egy duális teremtésmítosz keretébe ágyazva meséli el. A történet központi motívuma arról szól, hogy a föld teremtéséhez egy személy (Isten, ördög vagy másvalaki) a tenger fenekéről hoz fel kevéske homokot, és utóbb abból keletkezik a ma ismert szárazföld.¹¹

A magyar kutatók számára sokáig úgy tűnt, hogy e narratív-típus – és kereszténység előtti teremtésképzet –, ha létezett is korábban a magyar folklórban, a 19. század végére kiveszett belőle, hiszen olyan kiváló néprajztudósok, mint Reguly Antal, Munkácsi Bernát, az egyébként archaikus szövegtípusok sokaságát gyűjtő Kálmány Lajos vagy Vargyas Lajos csupán a nyelvprokon népek körében akadt nyomára – mígnem Bosnyák Sándor egy 1969-ben publikált rövid cikkében egyszerre három szövegváltozattal is előrukkolt.¹² Tegyük hozzá: a kortárs hivatásos folkloristák nem kis megdöbbenésére és a közlések hitelességét illető¹³ – csak lassan

⁶ Kovács János: *Szeged és népe. Szeged ethnographiája*. Szeged, 1901, Bálint Sándor: *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete* III. Szeged, 1980.

⁷ Magyar Zoltán: *A magyar történelmi mondák katalógusa. Típus- és motívumindex*. IIb. Bp. 2018. 66–68.

⁸ Magyar Zoltán: *Zöldmezőország. Lakatos Károly meséi – Pálpataki népi elbeszélések*. Marosvásárhely, 2022. 129.

⁹ Demény István Pál: *Kerekes Izsák balladája*. Bukarest, 1980.

¹⁰ Vargyas Lajos: *Kutatások a népballada középkori történetében II., A honfoglaláskori hősi epika továbbélése balladáinkban*. Ethnographia LXXXI (1960) 511–512.; úő: *A magyar népballada és Európa* II. Bp. 1976. 339–340.

¹¹ Típuszáma a moldvai csángó monda katalógusában: MZM A3.1. *A tengerfenékről felhozott föld (Az Isten és az ördög által közösen teremtett szárazföld)*. Magyar Zoltán: *Moldvai csángó mondakatalógus. Típus- és motívumindex* I. Bp. 2022. 35.

¹² Bosnyák Sándor: *A tenger fenekéről felhozott föld motívuma a magyar teremtésmondákban*. Ethnographia 80. (1969) 463–464.

¹³ A gyűjtő, Bosnyák Sándor személyes közlése (1998).

oszladozó – kétségek közepette. Úttörő közleményében Bosnyák a Szeret menti Klézséről Magyarországra települt adatközlőtől a teremtésmonda egy teljesnek ható szövegváltozatát adta közre, valamint további két, töredékes szöveget az egykor bukovinai székelyek által lakott Hadikfalváról, valamint a palócföldi Hollókőről. Ugyancsak ő e típus további két bukovinai székely (Istensegíts, Andrásfalva)¹⁴ és egész sor moldvai csángó előfordulására (Diószén, Lészped – 3, Klézse, Lábnyik – 2, Pokolpatak – 2) utalt, javarészt publikálva is azokat.¹⁵ Bosnyák a jegyzeteiben jelezte, hogy úgy tudja, hogy e szövegtípusra a moldvai Lészpeden Kallós Zoltán is rátalált,¹⁶ mely epikus kifejtésű folklórszöveg tizenhat év múltán nyomtatásban is megjelent a mesemondó Jánó Anna történeteit tartalmazó kötetben.¹⁷

Faragó József a déli csángók által lakott, Szeret menti Diószénben az ottani jeles mesemondó, Baka András elmondásában e teremtésmondának minden korábbi magyar változatánál teljesebb variánsát jegyezte fel.¹⁸ Erdélyi Zsuzsanna egy kevésbé ismert írásában publikált egy további moldvai csángó változatot 1976-os gyűjtése eredményeképpen.¹⁹ A típus földrajzi elterjedésének kérdéséhez járult hozzá informatív adalékként az 1980-as években a Ráduly János által gyűjtött két, Kis-Küküllő menti (marosszéki) változat (Kibéd, Kibéd/ Erdőszentgyörgy),²⁰ valamint immár a 20. század alkonyán (1998-ban) a gyimesi csángó kirajzasként létesült Csinódon²¹ fellelt töredékes folklórszöveg.

A 21. század elején tehát a magyar néprajztudomány összesen 19 magyar szövegváltozatot tartott számon, melyek közül tizenkettő Moldvából, egy a gyimesi csángóktól, az Úz-völgyéből, öt székelyek lakta vidékekről került elő, az egyetlen felföldi adat pedig még további vizsgálódást igényel, jóllehet véletlenszerű felbukkanása az említettekhez hasonlóan egy archaikus népi kultúrájú vidékhez (Palócföld) köthető. A fenti felsorolás azonban még így sem teljes, ugyanis már a *Moldvai csángó mondakatalógus* befejező munkálatai közben került e sorok írójának látókörébe öt további variáns: három klézsei szöveg Bosnyák Sándor hagyatékából (általa 1971-ben és 1991-ben gyűjtve),²² egy lujzikalagori mondatöredék Tánzos Vilmos magánarchívumából,²³ valamint a klézsei csángó költő, Duma István-András feljegyzése, más rokon jellegű moldvai apokrifekkel együtt.²⁴

Mindösszesen tehát 24 szövegváltozatról beszélhetünk duális magyar teremtésmondaként, azonban ez a szám valamelyest több és kevesebb is a fent jelzetteknél. Habár a teljesebb, epikaiilag

¹⁴ Bosnyák Sándor: *A bukovinai magyarok hitvilága I. (Világkép, mitikus alakok, jeles napok, átomfejtés)*. (Folklor Archívum 6.) Bp. 1977. 45.

¹⁵ Bosnyák Sándor: *A moldvai magyarok hitvilága*. (Folklor Archívum 12.) Bp. 1980. 19.; uő: *A világ teremtése a moldvai magyarok mondáiban*. = *Vallási néprajz* III. Szerk.: Dankó Imre–Küllös Imola. Budapest, 1987. 349–353.

¹⁶ Bosnyák Sándor: *A világ teremtése... 354*.

¹⁷ Kallós Zoltán: *Világászárnya. Moldvai magyar népmesék*. Kolozsvár, 2003. 219–220. Közli még: Iancu Laura (szerk.): *Csángómagyar legendák. Moldvai magyar mondák és történetek*. Bp. 2015. 10.

¹⁸ Ráduly János–Faragó József: *A földteremtés mondájához*. Ethnographia 101. (1990) 261–262.

¹⁹ Erdélyi Zsuzsanna: „Módvábába ’ hitték a szegént”. Új Írás, 1990. 2. szám, 50–52. Közli még: Jung Károly: *Moldvai sámánok a XVII. századból*. = Uő: *Az emlékezet útjain*. Újvidék, 1993. 12.

²⁰ Ráduly János–Faragó József: *A földteremtés... 258*.

²¹ Magyar Zoltán: *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák*. (Magyar Népköltészet Tára III.) Bp. 2003. 125.; uő: *Csinódi népköltészet. Az Úz-völgyi csángók folklórhagyományja*. (Magyar Népköltészet Tára IX.) Bp. 2009. 252.

²² Leltárszámuk a Moldvai Csángó Szövegfolklor Archívumban: MZA 154990., 155498., 155499.

²³ Köszönettel tartozom Tánzos Vilmosnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta más, még publikálatlan folklórszövegekkel együtt. Leltárszáma duplumként a Moldvai Csángó Szövegfolklor Archívumban: MZA 156628.

²⁴ Duma István: *A Föld teremtésekor az őrdög el akarta fullasztani Isten*. Kelet Kapuja III. (2019) 1. szám, 126–127.

kidolgozottabb folklórszövegek két, egymással szorosan egybetartozó epizódban (összekapcsolódó típusban) örökítik meg a szárazföld Isten és az ördög általi közös teremtését, több szövegváltozat már csak e narratív hagyomány egyik felét tartalmazza. A hangsúlyosabb és elterjedtebb földbúvármonda a fentebb felsorolt előfordulások közül összesen tizenhétben (tíz moldvai, öt székely, egy gyimesi csángó és egy palócföldi előfordulásban),²⁵ míg a (tengerfenékről felhozott) kicsiny földsziget – melyen csak Isten és az ördögi demiurgosz fér el – csodás megnagyobbodásáról szóló történet további öt moldvai szövegváltozatnak kizárólagos része.²⁶ Feltűnő azonban, hogy a két típus kombinációjaként feljegyzett folklórszövegek száma mindössze öt (három klézsei és két lézpedi monda), és azok is csupán két adatközlőhöz köthetők.

A rendelkezésre álló gyűjtési adatok és a filológiai vizsgálatok alapján ugyanis nyilvánvaló, hogy a Bosnyák Sándor által Klézseire (illetve a szomszédos Pokolpatakra) lokalizált mondaszövegeket a második világháború után Baranya megyei Egyházaskozárra telepített, 1903-ban született Máris György mondta el két szövegváltozatban (1968-ban, majd újra rá egy vagy két évre), és tőle gyűjtötte Erdélyi Zsuzsanna is 1976-ban). A már említett, Gerlénben 1926-ban született lézpedi Demeter Antalné Jánó Anna Kallós Zoltánnak, majd évtizedekkel később Bosnyák Sándornak is elmesélte e történetet. Ami annyit tesz, hogy a fent jelzett 17 földbúvármonda száma valójában mindössze 14 egymástól független szövegváltozatra csökken.

Ez az adatközlői regiszter még azzal a megfigyeléssel is kiegészítendő, hogy a földbúvármonda feltűnően sok szövegváltozata származik kiemelkedő tudású, mesemondói vénával megáldott történetmesélőktől. Jánó Anna népi énekesi és mesemondói tevékenységéért kapta 2002-ben a Népművészet Mestere elismerést. Faragó József jóvoltából mesemondói egyéniségmonográfia örökíti meg Baka András alakját is, akitől a diószéni szövegváltozat származik, és akit a neves kolozsvári folklorista a „legkiválóbb tréfamester”-ként jellemzett azok között, akiket néprajzkutatói pályafutása során megismert.²⁷ A fent említett Máris György Bosnyák Sándor saját bevallása szerint, azok egyike volt, akitől hosszú éveken keresztül tartó egyházaskozári terepmunkája során a legtöbb folklórszöveget megörökítette. A kibédi szövegváltozat adatközlője, az 1980-ban nyolcvankét esztendő Majlát Józsefné Ötvös Sára párját ritkító tudású folklóradatközlő lehetett, hiszen azonkívül, hogy Ráduly János mesék és mondák sokaságát jegyezte fel tőle, balladaénekesként is nyomot hagyott a magyar folklórtörténetben.²⁸ A csinódi folklórszöveg elmondója, a gyimesi csángó Karácsony Gyula hasonlóképpen egyike volt az erdélyi népi kultúra polihisztori vénával megáldott mesemondó mestereinek,²⁹ és e sorba illeszkedik a lujzikalagori Csernik Antal is, aki egyike volt a moldvai magyarok nevezetes búcsúvezetőinek, és a moldvai mondahagyomány több, kuriózumszámba menő mondatípusának is ő volt az adatközlője az 1990-es években.³⁰

²⁵ Bosnyák Sándor: *A tenger fenekéről felhozott föld...* 463–464.; uő: *A bukovinai magyarok...* 45.; Magyar Zoltán: *Moldvai csángó mondakatalógus* I. 35.

²⁶ Magyar Zoltán: *i. m.* 35–36.

²⁷ Ráduly János–Faragó József: *A földteremtés...* 261.

²⁸ Ráduly János: *Elindultam hosszú útra. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadái.* Bukarest, 1979.

²⁹ Vö. Orbán Dénes (szerk.): *Úz-völgyi népmesék. Elmondja: Karácsony Gyula.* Szentendre, 1997; Magyar Zoltán: *Csinódi népköltészet...* 113–247.

³⁰ Bosnyák Sándor: *1100 történeti monda.* (Folklor Archivum 20.) Bp. 2001. 52.; Harangozó Imre: *Elmentem a Szent Están templomába. Kalandozások a népi hitvilágunk forrásainál.* Bp. 2001. 250–251.; Tánczos Vilmos: *A magyar szentek moldvai kultuszának történeti rétegei. = Moldvai csángók és a változó világ.* Szerk.: Diószegi László. Bp.–Szombathely, 2009. 141–142.

A föld teremtésének narratív hagyományköre annyiban még tovább bővíthető, hogy a jelzett két típus (MZM A3.1. *A tengerfenékről felhozott föld*; MZM A3.2. *A megnagyobbodó szárazföld*) közvetetett módon további mondatípusokkal is rokonítható. Viszonylag elterjedt (Moldvából három – Bosnyák Sándor által gyűjtött, publikált és kéziratos – szövegváltozata is ismert) az az apokrif történet, amely szerint az özönvíz végén Noé, illetve Noé és Isten közösen teremti (újra) a földet egy, a tengerfenékről kihúzott nádszál gyökerei között talált parányi földdarabból (MZM A3.4. *A nád tövéen talált föld*). A Baka András által elmondott diószéni teremtésmonda azzal az epizóddal egészül ki, hogy Isten az ördög által a tenger fenekéről felhozott morzsányi földet addig gyúrja és hengergeti, amíg akkora nem lesz, mint egy nagyobb tök, majd pedig az általa készített földgolyót ellódítja a tenger felszínén. Amerre a „gombolyag föld” gurul, az elszóródó homokszemekből így keletkezik a szárazföld.³¹ Két további, Bosnyák Sándor által ugyanattól a klézsei adatközlőtől gyűjtött szövegváltozat pedig már a hegyek létrejöttének egyik eredetmagyarázómonda-hagyományát (vö. MZM A4. *A hegyek keletkezése*) kapcsolja össze a tenger fenekéről származó föld hagyománykörével és motívumával.³²

Újrarendelésre (és újragombolásra) szorul a magyar teremtésmondák kronológiája is. A néprajzi irodalom mindaddig egyöntetűen Bosnyák Sándor 1969. évi revelációszerű és úttörő közleményét tekintette a kutatástörténeti origónak, a monda Máris Györgytől származó, 1968-ban feljegyzett első szövegváltozata alapján.³³ Azonban a téma eddigi kutatóinak figyelmét valamiképpen elkerülte, hogy ugyanezen néprajzi cikkben a harmadik, Bosnyák által közölt bukovinai székely (Hadikfalva/Palotabozsok) mondaszöveg után gyűjtési évként az 1961-es dátum szerepel.³⁴ A mondatípus legkorábbi feljegyzése azonban nem ez, ugyanis Baka András az évtizedekig kéziratos maradt teremtésmondát 1958-ban mesélte Faragó Józsefnek, és a János Ilonától Kallós Zoltán által feljegyzett szövegváltozat is valószínűleg évekkorábbi, ugyanis a mondat közlő kötetben az áll, hogy azokat Kallós 1956 és 1964 között gyűjtötte. Mivel a lézpedi magyar iskola (utolsóként Moldvában) 1960-ban szűnt meg, a községben tanítóskodó folklórkutató azt még az 1950-as évek második felében örökíthette meg.

A tárgyalat teremtésmondák értelmezéséhez fontos szempont lehet, hogy e szöveghagyomány túlnyomó részét képező moldvai mondákat szinte kivétel nélkül ún. székelyes csángó településeken gyűjtötték, mindössze a luzikalagori és a két diószéni adat valamelyest kérdéses, hiszen e két község kapcsán számolni lehet a helyi lakosságon belül középkortól kontinuos (déli csángó) népességgel is. Ám e kérdéskör még ennél is összetettebb, hiszen például Baka András családja szintén székelyföldi (háromszéki) származású volt, mint ahogyan azt gyűjtője megemlíti. Mindazonáltal aligha lehet kétséges, hogy a moldvai magyarság körében e teremtésképzet hosszú századokon át megszakítatlanul létezett. Ezt erősíti Tony Brill katalógusának ama felsorolása, mely szerint a román folklórban ismert szövegváltozatok túlnyomó része Észak-Moldvából származik.³⁵ Nagy Ilona a típus nemzetközi előfordulásainak sorában a balkáni, elsősorban a

³¹ Ráduly János–Faragó József: *A földteremtés...* 261.; Faragó József: *Baka András tréfás beszédei. Moldvai csángómagyar népmesék (CD-melléklettel)*. Kolozsvár, 2003. 33–34.

³² Bosnyák Sándor: *Negyven nap s negyven éjen esett. Az özönvíz regéi*. Hittel, 1994. 3. szám, 73–74.; uő: *Magyar Biblia. A világ teremtése, az özönvíz, Jézus élete s a világ vége napjaink szájhagyományában*. Bp. 2001. 49.

³³ Bosnyák Sándor: *A tenger fenekéről felhozott...* 463.

³⁴ Bosnyák Sándor, *i. m.* 464.

³⁵ Brill, Tony szerk.: *Legende populare românești* I. Ediție critică și studiu introductiv de – Prefața de Ion Dodu Bălan. București, 1981. 176–178.; Tony Brill: *Tipologia legendei...* 2005. 83–98.

bolgár változatokra s velük összefüggésben a bogumil tanok szerepére hívta fel a figyelmet.³⁶ A Kárpát-medencétől nyugatra azonban ez a hagyomány sem mint teremtésmonda, sem mint a néphitben fennmaradt narratív típus nem ismert, s e tény több más folklórjelenséghez hasonlóan (a Szent László-legenda és a Molnár Anna ballada fa alatti jelenete; a Szent László füve, illetve a Csaba íre mondája stb.) a közép-európai, délkelet-európai kontextusban a magyar hagyományok primátusát is felvetheti.

A téma nemzetközi szakirodalma alapján a földbúvármonda és általában is e teremtésképzet feltehetőleg a Közel-Keletről származik,³⁷ de a szibériai és észak-amerikai változatok eredetének egymáshoz, valamint az iráni dualisztikus képzetekhez való viszonyának kérdésköre sok tekintetben máig sem tisztázott.³⁸ A Nagy Ilona által kimutatott balkáni (román, bolgár, szerb) előfordulások is valamilyen keletről jövő hatás, motívumvándorlás révén honosodhattak meg. Persze a folklór rejtekútjai túlnyomórészt kibogozhatatlanok, a bolgár példák esetében pedig számolhatunk térben és időben közvetlenebb (bolgár–török) hatással is. Ugyanakkor az is tény, hogy a magyarság leginkább hagyományörző etnikai csoportjai (székelyek, székelyes csángók, székely származású gyimesiek, palócok) körében volt ismert/elterjedt e képzet, miként az is, hogy Moldva a török hódításig többnyire a Magyar Királyság hűbéres területe volt, s hol szórványosan, hol meghatározó etnikai súllyal a magyar nyelvterület részét képezte. Hatás-kölcsönhatás tehát évszázadokon keresztül létezhetett, s hogy e képzet és hagyománykör (a hozzá tartozó többi mondatípussal) a 20. századra már csak a legzártabb, legarchaikusabb közösségek népi tudatvilágának részeként maradt fenn, abban semmi meglepő nincsen – sok más folklórjelenség esetében is így alakult.

A magyar eredetmagyarázó mondák kutatása e tanulmány elején jelzett objektív hiányosságok és a korábbi kutatói generáció(k) mulasztásai miatt számottevő adósságot görget maga előtt. Pedig a nemzetközi előképek több mint ösztönzők lehettek, hiszen Oskar Dähnhardt nagy hatású, paradigmatiszta műve³⁹ mintegy kijelölte az irányt, és a 20. század legrangosabb szövegfolklórisztikai fórumának számító *Folklore Fellows Communications* sorozat első kötetei⁴⁰

³⁶ Nagy Ilona: *A föld teremtésének mondája*. Ethnographia 90. (1979) 325–328.

³⁷ Dragomanov: Mihailo Petrovics: *Notes on the Slavic Religio-Ethical Legends: The Dualistic Creation of the World*. (Indiana University Publications, Russian and East European Series 23.) Bloomington–The Hague, 1961. 23–29.

³⁸ Mátéffy Attila: *A magyar és közép-eurázsiai duális teremtésmondák (A810, A812, K483) összefüggéseiről. A hegyek keletkezése*. Acta Ethnologica Danubiana 23. (2021) 60.

³⁹ Oskar Dähnhardt: *Natursagen, eine Sammlung naturdeutender dagen, Märchen, Fabeln, und Legenden I–IV*. Leipzig–Berlin, 1907–1912.

⁴⁰ E sorozatban jelent meg a finn, az észti, a flandriai vallon, a lapp, a lív, a román és a holland eredetmagyarázó mondák rendszerezése: Antti Aarne: *Verzeichnis der finnischen Ursprungssagen und ihren Varianten*. (Folklore Fellows Communications 8.) Helsinki, 1912 (132 típus); Antti Aarne: *Varianteverzeichnis der finnischen Deutungen von Tierstimmen und anderen Naturlauten*. (Folklore Fellows Communications 9.) Helsinki, 1912; Antti Aarne: *Estnische Märchen- und Sagenvarianten. Verzeichnis der zu den Hurt'schen Handschriftsammlungen gehörden Aufzeichnungen*. (Folklore Fellows Communications 25.) Helsinki, 1918. 139–156. (81 típus); Maurits de Meyer: *Les contes populaires de la Flandre*. (Folklore Fellows Communications 37.) Helsinki, 1921. 82–92.; Just Knud Qvigstad: *Lappische Märchen- und Sagenvarianten*. (Folklore Fellows Communications 60.) Helsinki, 1925. 34–39. (63 típus); Oskar Loorits: *Livische Märchen- und Sagenvarianten*. (Folklore Fellows Communications 66.) Helsinki, 1926. 80–97. (113 típus); Adolf Schullerus: *Verzeichnis der rumanischen Märchen und Märchenvarianten. Nach dem System der Märchentypen Antti Aarnes*. (Folklore Fellows Communications 78.) Helsinki, 1928. 84–94. (128 típus); Jaques R. W. Sinninghe: *Katalog der niederländischen Märchen-, Ursprungssagen-, Sagen- und Legendenvarianten*. (Folklore Fellows Communications 132.) Helsinki, 1943. 47–52. (48 típus). Ugyanezen időkből származó további jelentős mű a sorozaton kívül megjelent

között is számos, eredetmagyarázó mondákat feldolgozó kiadvány (népköltészeti katalógus) található. E kutatási irány magyar adaptációja azonban valamiképpen felemásra sikeredett. Nem íródott a magyar eredetmagyarázó mondákról műfaji monográfia, nem készült el a róluk szóló népköltészeti katalógus, nem létezik reprezentatív, a teljes ismert szövegbázist felölelő szöveggyűjtemény, illetve archívum. Az elkövetkező évek (évtizedek) feladata, hogy e nagy múltú alműfaj magyar vonatkozásairól az eddigieknél behatóbb tudással rendelkezünk, hasonlóan a történeti mondák és a hiedelemmondák világához. E tudományos cél megvalósításának ígérését hordozza több más kortárs törekvéshez hasonlóan Mátéffy Attilának e tárgykörben kifejtett munkássága,⁴¹ amely belátható időn belül egy, a magyar teremtésmondákról szóló monográfia megalkotásáig is elvezethet.

litván mese- és mondakatalógus: Jonas Balys: *Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas. Motif-Index of Lithuanian Narrative Folk-Lore*. Kaunas, 1936. 183–197. (84 típus). A téma nemzetközi áttekintése: Heda Jason: *Motif, Type and Genre. A manual for Compilation of Indices & A Bibliography of Indices and Indexing*. (Folklore Fellows Communications 273.) Helsinki, 2000. 240.

⁴¹ Mátéffy Attila: *The Earth-Diver: Hungarian Variants of the Myth of the Dualistic Creation of the World – Pearls in the Rimeval Sea of World Creation*. *Sociology Study* 4. (2014) Nr. 5. 423–437.; uő: *A magyar és közép-eurázsiai duális teremtésmondák...* 53–70.